

УДК 376.3+376-056.26:159.952

Ю. Ю. БУГЕРА

м. Кам'янець-Подільський

jyliajy@gmail.com

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗВИТКУ УВАГИ У НОРМАЛЬНО РОЗВИНЕНИХ ТА РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядаються основні питання порівняльної характеристики розвитку уваги у нормально розвинених та розумово відсталих молодших школярів у процесі навчальної діяльності. Перш за все визначено сутність, структуру, основні компоненти даного виду діяльності, як провідного у молодших школярів. Звертається увага на взаємозв'язок та взаємозалежність результативності навчальної діяльності від рівня сформованості пізнавальних процесів.

Основним у статті є положення про те, що формуючи різні властивості уваги (стійкість, розподіл, обсяг) у процесі навчальної діяльності можна розвивати не лише усі психічні процеси, але й підвищити якість та рівень успішності молодших школярів.

Ключові слова: молодші школярі, розумово відсталі діти, навчальна діяльність, пізнавальна діяльність, увага, властивості уваги.

Навчання є основним шляхом розвитку психічних процесів як у нормально розвинених, так і у розумово відсталих дітей, тому досить актуальною є проблема підвищення ефективності та результативності даного процесу, що залежить від багатьох факторів, зокрема: мотивації учнів; уміння дітей організувати і контролювати власну діяльність; особливостей викладання педагогом того чи іншого предмету; підвищення рівня сформованості психічних процесів, а саме – уваги, яка характеризує динамічні особливості психічних процесів та забезпечує їх організацію шляхом цілеспрямованого підбору необхідної інформації, вибіркового і тривалого зосередження психічної активності на об'єкті чи діяльності, спрямованості та вибіркової пізнавальних процесів.

У загальній та спеціальній психолого-педагогічній літературі присвяченій питанням оптимізації навчальної діяльності молодших школярів шляхом підвищення її результативності, знаходять відображення різні аспекти даної проблеми. У працях науковців відмічається взаємозалежність процесу навчання від рівня розвитку властивостей уваги, а саме розглядається питання щодо: психологічних особливостей процесу активізації уваги на уроках математики (А. Кличев); стійкості та переключення уваги при вирішенні задач в заданому темпі на уроках математики (Е. М. Нікіреєв); динаміки окремих властивостей уваги в залежності від умов виконання діяльності (С. Н. Падчерева); розвитку властивостей уваги у процесі навчання молодших школярів (М. М. Лиля); розвитку довільної уваги в першокласників та її залежність від умов навчання

(Н. О. Пахомова); характеристики переключення уваги і темп психічної діяльності в учнів масової та спеціальної школи (Т. Г. Захарова); психологічних особливостей уваги у мисленнєвій діяльності учнів масової та спеціальної шкіл (Р. П. Лаптієва); працездатності та стійкості уваги в нормі та при розумовій відсталості (І. Л. Баскакова).

Однак, у більшості наукових дослідженнях акцентується увага на вплив окремих властивостей уваги на засвоєння того чи іншого матеріалу у нормально розвинених молодших школярів. Питання дослідження властивостей уваги та їх взаємозалежності з навчальною діяльністю у розумово відсталих молодших школярів є недостатньо вивченими.

Мета статті полягає у розкритті сутності, особливості навчальної діяльності та її взаємозалежності від розвитку властивостей уваги у молодших школярів.

Вивчення психолого-педагогічної літератури з проблеми взаємозв'язку розвитку психічних процесів, зокрема вищих психічних функцій (увага, пам'ять, мислення) та навчальної діяльності дає нам змогу, насамперед, визначити сутність, структуру, основні компоненти даного виду діяльності, як провідного у молодших школярів.

Аналізуючи психологічну теорію навчання, яка виходить із загальної теорії та висвітлює більш новий напрямок у теорії навчання, а саме вона зорієнтована на зміни суб'єкта у процесі діяльності, за допомогою об'єктивних властивостей предмета, що пізнається при вирішенні навчальних завдань узагальненими та усвідомленими способами дій.

При вивченні сутності та структури навчальної діяльності психологи (І. Ільясов, І. Лінгарт, С. Д. Максименко, Д. Б. Ельконін) вказують на такі її особливості, як:

- спрямованість на оволодіння навчальним матеріалом та розв'язання навчальних завдань;
- сприяння засвоєнню загальних способів дій і наукових понять, що передують розв'язанню завдань, а саме у цьому полягає принципова відмінність навчальної діяльності від учіння, коли програма дій дітей попередньо не засвоєна, але виконується за методом проб і помилок;
- зумовленість змін у суб'єкті діяльності, при цьому зміни психічних властивостей і поведінки дитини безпосередньо залежить від результатів та поетапності виконання дій.

Аналіз праць М. М. Лили, який займався вивченням питання, щодо розвитку властивостей уваги молодших школярів у навчальному процесі та наголошував на тому, що успіхи навчальної діяльності залежать від розвитку уваги з одного боку, а з іншого боку фактором розвитку уваги є якість організації навчальної діяльності [3].

На думку науковців (Б. А. Бодров, П. Я. Гальперін, Ф. М. Гоноволін, М. С. Горбач, Н. П. Дієва, Н. Д. Завалова, С. Н. Каліннікова, Н. В. Лаврова, А. А. Люблінська, В. А. Моляко, Г. В. Петухова, А. І. Раєв, І. В. Страхов, Н. Тализіна) продуктом навчальної діяльності є структуроване та актуалізоване знання, на якому ґрунтується вміння розв'язувати різні теоретичні та практичні завдання, які потребують його застосування, а також внутрішні новоутворення психічних процесів (уваги, пам'яті, мислення, мовлення) та діяльності у мотиваційному, ціннісному та смисловому аспектах, до яких учіння висуває відповідні вимоги. Структурна організація, системність, глибина, стійкості продукту навчальної діяльності істотно впливають на успішність подальшої діяльності дитини, оскільки продукт є основною органічною частиною в індивідуальному досвіді особистості. Отже, результатом навчальної діяльності дітей є знання, вміння, навички, поведінка суб'єкта [1; 3; 5].

Оскільки навчання є основним шляхом розвитку психічних процесів як у нормально розвинених, так і у розумово відсталих дітей, досить актуальною, на наш погляд, є проблема підвищення ефективності та результативності даного процесу. З цього приводу, зазначається, що провідне місце у молодшому шкільному віці займає учбова діяльність, основною метою якої є засвоєння навчального матеріалу, труднощі при за-

своєнні якого, розумово відсталими учнями, часто призводять до зниження мотивації та зацікавленості даним видом діяльності, саме тому необхідно підвищити інтерес до навчальних занять, зацікавити, мобілізувати увагу учнів, активізувати їх пізнавальну діяльність.

Безумовно, ефективність засвоєння знань залежить від багатьох факторів, зокрема: мотивації учнів, вміння дітей організувати і контролювати власну діяльність, особливостей викладання педагогом того чи іншого предмету. При цьому, потрібно наголосити на тому, що провідну роль у засвоєнні навчальних знань, умінь та навичок, особливо в молодшому шкільному віці, відіграє рівень сформованості психічних процесів – сприймання, уваги, пам'яті, мислення, мовлення. Зокрема, увага займає провідне місце серед інших пізнавальних процесів, розглядається як психофізіологічний стан, що характеризує їх динамічні особливості та забезпечує організацію всієї психічної діяльності шляхом організованого та цілеспрямованого відбору необхідної інформації, вибіркового і тривалого зосередження психічної активності на об'єкті чи діяльності, спрямованості та вибіркості пізнавальних процесів.

Аналіз ряду наукових праць показав, що дослідники (С. П. Бочарова, Б. Г. Ананьєв, В. Вундт, В. Вудвортс) у процесі вивчення уваги, як психічного процесу, виділяли основні особливості впливу уваги на якість сприйняття, швидкість, точність, міцність, тривалість запам'ятовуваного матеріалу. Зокрема, було зазначено на тому, що успішність засвоєння знань учнями, залежить від рівня сформованості різних видів уваги та її властивостей. [1;3].

Експериментально доведено взаємозв'язок між рівнем розвитку уваги та успішністю учнів, зокрема, Л. І. Баскакова, С. Н. Каліннікова, О. Н. Солдохова, С. А. Лукомська, Г. М. Понарядова, Е. Л. Григоренко, Е. М. Рутман, Н. В. Гавриш та інші, які вказували, на тому, що рівень розвитку уваги впливає на успішність та результативність навчання дітей. Продовжуючи вище вказане дослідники (Б. Г. Ананьєв, Є. О. Мілерян, І. В. Страхов, М. С. Горбач, та інші) вважають, що однією з основних проблем навчання є оптимізація школярів в навчальному процесі [1; 2; 3].

Роль окремих властивостей уваги в процесі навчання досліджували І. Л. Баскакова, В. О. Бодрова, Р. П. Лаптієва, М. М. Лила, Ю. П. Рождественський та інші. Вони звертали увагу на те, що важливими у засвоєнні навчального матеріалу є як окремі властивості уваги, так і їх сукупність, що визначається, як якісний показник ува-

ги. Саме тому в рамках дослідження А. Кличова, М. М. Лили, Є. О. Мілерян, Ю. П. Рождественського, В. І. Страхова з'ясовується вплив окремих властивостей уваги на процес навчання, а саме розвиток властивостей уваги та її організованість є факторами, які визначають успішність навчання, особливо у молодшому шкільному віці.

Сутність, структуру та особливості розвитку окремих властивостей уваги в процесі навчання досліджували Б. Г. Ананьєв, І. Л. Баскакова, В. О. Бодрова, П. Я. Гальперін, Ф. Н. Гоноволін, М. С. Горбач, М. Ф. Добринін, О. Ю. Єрмолаєва, М. П. Карпенко, Р. П. Лаптієва, С. С. Левітіна, О. М. Леонтьєва, М. М. Лила, І. В. Страхов, Ю. П. Рождественський, Н. Ф. Талізін, М. Н. Шардаков. На їх думку, якість засвоєння знань розумово відсталими молодшими школярами, значною мірою залежить від рівня сформованості уваги, зокрема оптимального поєднання усіх її властивостей. Відповідна залежність розвитку усіх властивостей уваги та їх поєднання більш детально проаналізовано у дослідженнях І. М. Бгажнікова, С. М. Рибальченко та інші.

Отже, кожна властивість уваги учнів на уроці має певне значення для успішного засвоєння знань, при цьому, провідна властивість завжди пов'язана з іншими, а успішність у навчанні пов'язана з поєднанням великої кількості цих властивостей та з відповідним рівнем їх розвитку. При аналізі багатьох досліджень (номер) ми прослідкували взаємозалежність будь-якої провідної властивості уваги (стійкість, обсяг, розподіл, переключення) від інших її властивостей, зокрема встановлена залежність між: концентрацією і стійкістю уваги, де остання визначає збереження концентрації у навчальній діяльності (С. Л. Рубінштейн); стійкістю та переключенням, а саме стійкість уваги проявляється в процесі виконання завдання незалежно від зміни об'єкта, при цьому дитина відволікається від даного виду роботи, хоча діяльність продовжується (М. Ф. Добринін); обсягом і стійкістю уваги у дітей під час діяльності, що залежить від внутрішніх її факторів, а саме: потреб, інтересів, установок (О. Р. Лурія); стійкістю та ступенем зосередженості уваги дитини на виконанні завдання, що визначає час її тривалості (З. І. Колмикова).

На нашу думку, в цілому, успішність у навчальній діяльності дітей залежить від рівня сформованості у них уваги; знання педагогом сутності, структури, та основних компонентів розвитку даного психічного процесу, які дають можливість керувати ним; якості організації навчальної діяльності учнів, що є важливою умовою розвитку уваги.

Дослідження ряду наукових праць з проблеми якості організації навчальної діяльності молодших школярів, дає нам змогу побачити, що рівень розвитку та активності уваги учнів на уроках обумовлений рядом факторів, а саме:

- змістом уроку, який дає нам змогу побачити залежність стійкості уваги від ступеня складності матеріалу, від ставлення до нього дитини та попереднього ознайомлення її з ним (С. Л. Рубінштейн, Ф. М. Гоноволін, М. Ф. Добринін та інші);
- засобами і методами навчання за допомогою яких відбувається розвиток уваги за умови правильного темпу подачі матеріалу, різноманітності методів, показу навчального матеріалу у всій багатобразності його якостей, властивостей в їх значимості для школярів (М. Н. Шардакова, М. М. Лила та);
- рівнем сформованості структурних компонентів уваги дітей, їх вікових та індивідуальних особливостей, зокрема, різні властивості уваги піддаються розвитку в неоднаковій ступені, оскільки, обсяг уваги є індивідуальний і найменше піддається впливу, в той час, як стійкість та розподіл, який виступає важливим показником широти зосередження, уміння поєднувати дітьми декількох напрямків уваги при сприйнятті предмета, його аналізу, синтезу, систематизації та узагальненні у процесі діяльності, можна тренувати, наприклад, найбільша легкість розподілу уваги досягається у процесі слухання учнями розповіді вчителя при одночасному виконанні нескладної роботи, «складнішим є розподіл уваги при виконанні двох видів розумової діяльності однакового ступеня складності»;
- індивідуальними особливостями дитини, а саме: загальний розумовий розвиток; пізнавальна активність; наявність інтересів; самостійність; організованість; загальна дисциплінованість; достатній розвиток волі; чітке виконання розпорядку (Ф. М. Гоноволін, Я. І. Грудньов, Н. П. Дієва, М. Ф. Добринін, Є. М. Калінський, І. В. Страхов, С. Л. Рубінштейн).

Дослідники вказують на взаємозв'язок та взаємозалежність розвитку психічних процесів, а саме: уваги і сприймання, зокрема дослідники (Б. Г. Ананьєва, С. П. Бочарова, В. Вудвортс, В. Вундт), визначають вплив процесу уваги на якість сприйняття дитиною доквілля; уваги і пам'яті, зокрема, науковці ([1] вказують, на те, що рівень сформованості уваги у дитини впливає на швидкість, міцність та тривалість запам'ятовування нею матеріалу; уваги і мислення, зокрема, психологи (Б. Г. Ананьєв, Л. С. Виготський та інші) показують взаємозалежність цих

процесів, а саме «з одного боку, увага є основною умовою активізації мисленнєвої діяльності, а з іншого – мислення відіграє важливу роль в розвитку довільної уваги» [3, ст. 21].

Характеризуючи умови розвитку властивостей уваги у молодших школярів науковці у своїх працях вказують на те, що вона залежить від: можливостей усвідомлення та засвоєння учнями відповідного матеріалу, наявності інтересу до його змісту; мотивації; динамічності, активності нервових процесів [1; 3] Отже, формуючи різні властивості уваги (стійкість, розподіл, обсяг) у процесі навчальної діяльності можна розвивати не лише усі психічні процеси, але й підвищити рівень успішності молодших школярів.

Досліджуючи увагу розумово відсталих молодших школярів вчені (І. І. Ахтам'янова, І. Л. Баскакова, Л. С. Виготський, Т. Г. Захарова, С. В. Лієпін, М. П. Матвеева, Л. І. Переслені) зазначають на тому, що її стан прослідковується в когнітивній сфері, що є провідною складовою психіки та впливає на якість засвоєння знань розумово відсталими учнями. Так, І. І. Ахтам'янова, І. М. Бгажнікова, Л. П. Набатнікова, С. М. Рибальченко вказують на те, що успішність навчання молодших розумово відсталих школярів залежить від: здатності до розподілу та концентрації уваги, достатнього рівня розвитку її довільності та стійкості. На їх думку, увага розумово відсталих молодших школярів характеризується зниженим рівнем розвитку, а саме: малим обсягом, зниженою здатністю до розподілу та мимовільністю, низькою стійкістю та концентрацією (коливання уваги). Останнє з яких, за даними Е. С. Мандрусової, виникає на базі церебрастенічних станів, які спостерігаються у дітей з розумовою відсталістю та призводять до значних труднощів засвоєння у них знань, заважають їм засвоювати програму спеціальної школи [4; 5].

Порушення розвитку будь-яких властивостей уваги призводять до виникнення труднощів у процесі навчальної діяльності розумово відсталих молодших школярів. Саме тому, ними підкреслюється необхідність використання не лише систематичної та цілеспрямованої корекційної роботи з розвитку властивостей уваги (психологічна корекція), але й розвиток їх безпосередньо, під час навчального процесу (педагогічна корекція).

Порівняльна характеристика розвитку уваги у нормально розвинених та розумово відсталих молодших школярів у процесі навчальної діяльності дає нам змогу сформулювати наступні положення.

Провідним видом діяльності у молодшому шкільному віці є навчальна діяльність, продук-

том якої виступають: структуровані та актуалізовані знання, уміння, навички; внутрішні новоутворення психічних процесів (уваги, пам'яті, мислення, мовлення); поведінка суб'єкта, від яких залежить успішність та результативність його подальшої діяльності.

Результатом навчальної діяльності є знання, ефективність засвоєння яких залежить від мотивації учнів, уміння дітей організувати і контролювати власну діяльність, особливостей викладання педагогом відповідного предмету, зокрема, важливу роль при цьому відіграє рівень сформованості різних видів уваги та її властивостей, що впливають на якість сприйняття, швидкість, точність, міцність, тривалість запам'ятовування матеріалу.

Важливими у засвоєнні навчального матеріалу є як окремі властивості уваги, так і їх сукупність, які виступають факторами успішності навчального процесу в молодшому шкільному віці. Кожна властивість уваги (стійкість, розподіл, обсяг), яка проявляється у учнів під час уроку має відповідне значення для успішного засвоєння змістовності знань. При цьому, будь-яка властивість, яка набуває провідного значення завжди пов'язана з іншими, а успішність та результативність навчання молодших школярів залежить від поєднання кількості цих властивостей та відповідного рівня їх сформованості.

Рівень розвитку уваги та її активності у дітей на уроках зумовлений: змістом уроку, який дає нам змогу побачити залежність стійкості уваги від ступеня складності матеріалу; засобами і методами навчання, за допомогою яких відбувається розвиток уваги за умови правильного темпу подачі матеріалу; різноманітності методів, показу навчального матеріалу при врахуванні його образності, якостей предмету, їх властивостей, залежно від значимості для школярів; рівнем сформованості структурних компонентів уваги дітей; їх віковими та індивідуальними особливостями, зокрема: загальний розумовий розвиток; пізнавальна активність; наявність інтересів; самостійність; організованість; загальна дисциплінованість; достатній розвиток волі; чітке виконання розпорядку

Різні властивості уваги піддаються розвитку в неоднаковій ступені, оскільки, обсяг уваги є індивідуальний і найменше піддається впливу, в той час, як стійкість та розподіл, які виступають важливими показниками широти зосередження, уміння поєднувати дітьми декількох напрямків уваги при сприйнятті предмета, його аналізу, синтезу, систематизації та узагальненню у процесі діяльності, можна тренувати.

Існує взаємозв'язок розвитку уваги з іншими психічними процесами (пам'ять, мислення, сприймання, мовлення), який впливає на якість сприйняття дитиною довкілля, швидкість, міцність та тривалість запам'ятовування нею матеріалу; активізацію її мисленнєвої діяльності. Отже, формуючи різні властивості уваги (стійкість, розподіл, обсяг) у процесі навчальної діяльності можна розвивати не лише усі психічні процеси, але й підвищити якість та рівень успішності молодших школярів.

На якість та результативність навчальної діяльності розумово відсталих учнів впливає рівень сформованості усіх властивостей уваги, зокрема, успішність навчання залежить від відповідного рівня розподілу, концентрації уваги, розвитку її довільності та стійкості, а саме, увага розумово відсталих молодших школярів характеризується зниженим рівнем розвитку цих властивостей (малим обсягом, зниженою здатністю до розподілу та мимовільністю, низькою стійкістю та концентрацією).

Порушення розвитку будь-яких властивостей уваги призводять до виникнення труднощів в процесі навчальної діяльності розумово від-

талих молодших школярів, тому існує необхідність використання не лише систематичної та цілеспрямованої корекційної роботи з розвитку властивостей уваги (психологічна корекція), але й розвиток їх безпосередньо, під час навчального процесу (педагогічна корекція).

Перспектива подальшого дослідження полягає у з'ясуванні можливості сприяння результативності навчальної діяльності за умови формування різних властивостей уваги у розумово відсталих учнів молодших класів.

Список використаних джерел

1. Андріяшина Н. В. Властивості уваги як фактори засвоєння української мови учнями четвертих – п'ятих класів: дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. – К. 1999. – 189 с.
2. Лиєпінь С. В. Особенности внимания умственно отсталых младших школьников: дис. канд. психол. наук: 19.00.10 / АПН НИИД. – М., 1977 – 118 с.
3. Лиля Н. Н. Развитие свойств внимания в процессе обучения учащихся начальных клас сов: дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / КГПИ им. А. М. Горького. – К., 1987 – 163 с.
4. Синьов В. М., Матвеева М. П., Хохліна О. П. Психологія розумово відсталої дитини / Синьов В. М., Матвеева М. П., Хохліна О. П. – К.: Знання, 2008. – 359 с.
5. Хрестоматія по вниманию / Под ред. А. Н. Леонтьева. – М.: Изд-во МГУ, 1976. – 305 с.

YU. BUHERA

Кам'анець-Подольський

COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF ATTENTION DEVELOPMENT OF NORMALLY DEVELOPED AND MENTALLY RETARDED PRIMARY SCHOOL PUPILS IN THE PROCESS OF EDUCATIONAL ACTIVITY

The main issues of attention development of normally developed and mentally retarded primary school pupils in the process of educational activity are outlined in the article. First of all there was determined the essence, the structure, the main components of this particular kind of activity as a leading for primary school pupils. Attention is drawn to interrelation and interdependence of effectiveness of educational activity on the level of formation of cognitive processes.

The main point of the article is that process of forming various properties of attention (stability, distribution, volume) during the process of educational activity it is possible to develop not only all mental processes, but also improve the quality and level of success of primary school pupils.

Key words: primary school pupils, mentally retarded pupils, educational activity, cognitive activity, attention, properties of attention.

Ю. Ю. БУГЕРА

г. Каменец-Подольський

СРАВНИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАЗВИТИЯ ВНИМАНИЯ У НОРМАЛЬНО РАЗВИТЫХ И УМСТВЕННО ОТСТАЛЫХ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В ПРОЦЕССЕ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье рассматриваются основные вопросы сравнительной характеристики развития внимания у нормально развитых и умственно отсталых младших школьников в процессе учебной деятельности. Прежде всего определена сущность, структура, основные компоненты данного вида деятельности, как ведущего у младших школьников. Обращается внимание на взаимосвязь и взаимозависимость результативности учебной деятельности от уровня сформированности познавательных процессов.

Основным в статье является положение о том, что формируя различные свойства внимания (устойчивость, переключение, распределение, объем) в процессе учебной деятельности можно развивать не только все психические процессы, но и повысить качество и уровень успешности младших школьников.

Ключевые слова: младшие школьники, умственно отсталые дети, учебная деятельность, познавательная деятельность, внимание, свойства внимания.

Стаття надійшла до редколегії 26.03.2015